
גירוש יהודי ואלמאסידה

Author(s): ח' ביינארט

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. א (תשמ"א), pp. 39-51

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70041804>

Accessed: 26/11/2011 14:11

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

גירוש יהודי ואלמאסידה

מאת חיים ביינארט

לפני כעשר שנים בדק הפרופ' פרנסיסקו קנטירה-בורגוס ז"ל את אזורי ישיבתם של היהודים בארצות הבאסקים. הוא מצא שם שלושים קהילות, מהן ידועות יותר ומהן ידועות פחות, והיו מהן שנתגלו על-ידו לראשונה.¹ בחבל-ארץ ויסקאיה נמנו על-ידו שלוש קהילות: אבאדיאנו (Abadiano), אורדוניה (Orduña) וואלמאסידה (Valmaseda).² איננו יודעים אימתי נתיישבו שם יהודים לראשונה, אך שמא יש מקום לקשור התיישבות זו בהיתר שנתן המלך אלפונסו הי"א, על דעת הקורטס בשנת 1348, לרכישת מקרקעין. בקורטס זה, שנודע בשמו: 'הקורטס של אלקלע די הינאריס', הותר ליהודים לרכוש מקרקעין בסכום של 20,000 מרבדי מצפון לנהר דוארו ובסך של 30,000 מרבדי דרומית לו.³ מן המעט הידוע לנו על ואלמאסידה במחצית המאה הי"ד מתברר שהיה שם יישוב יהודי.⁴ לתיאורו של קנטירה את היהודי ואלמאסידה ושכונתם, מבקשים אנו להוסיף דברים על גירושם משם והשתלשלות המאורעות שנקשרו בגירוש זה.

המס השנתי שהוטל על קהילת ואלמאסידה בחלוקת המיסים של שנת 1474 הגיע לכדי 1,100 מרבדי,⁵ ואילו בשנת 1482 הוא הועמד לכדי 1,500 מרבדי; כתביעת ההשתתפות בשנת 1485 בהוצאות המלחמה בגראנאדה הגיע אומדנה של הקהילה ל-28 קאסטיליאנוס זהב.⁶ ברישימת נכסיהם של תושבי ואלמאסידה לשנת 1487 נרשמו ארבע מאות שבעים

1 עיין: F. Cantera Burgos, 'Las juderías medievales en el País Vasco', *Sefarad* 31 (1971), pp. 265—317. כידוע שלוש מחוזות מרכיבים את ארצות הבאסקים והם: אלאוה (Alava); גיפוסקואה (Guipuzcoa); ויסקאיה (Vizcaya).

2 על ואלמאסידה עיין שם, עמ' 306—312, ושם ספרות. מובא שם תיאור השכונה היהודית. כן עיין שם לוח 4 (מול עמ' 275) לתצלום הכניסה לשכונה.

3 עיין: F. Baer, *Die Juden im christlichen Spanien* (להלן, בער), 2, Berlin 1936, pp. 171—172; P. Leon Tello, 'Legislación sobre los judíos en España', *Papers presented at the 4th World Congress of Jewish Studies*, 2, Jerusalem 1968, p. 63.

4 A. Rodríguez Herrero, *Valmaseda el en siglo XV y la Aljama de los judíos*, Bilbao 1947, p. 13. וכן קנטירה (לעיל, הערה 1), עמ' 311.

5 עיין: F. Cantera Burgos, *Sefarad* 31 (1971), p. 217.

6 לאחר שנה זו אין קהילת ואלמאסידה מופיעה בחלוקת ההיטל לצרכי מלחמה זו, וכפי שיתברר להלן, הסיבה לכך הינה גירוש היהודים משם. עיין: L. Suárez Fernández, *Documentos acerca de la Expulsión de los Judíos*, Valladolid 1946, p. 71. סוארס מביא את נתוני שנת 1474 — 2,100 מרבדי. אותה שנה שילמה קהילת פאלנסיה סך של 2,000 מרבדי וקהילת בורגוס 700 מרבדי.

ושלושה ראשי-בתי-אב, ומהם נזכרים ברשימה אחד עשר ראשי-בתי-אב יהודיים.⁷ אותה שנה הוערך שווי נכסיהם של היהודים שהועברו לידיים נוצריות בסך של 34,685 מרבדי. איננו יודעים אם אכן זה שוויים של הנכסים; אך כפי שנראה להלן, מחובות שחבו נוצרים נימצא למדים שמצבם הכלכלי של כמה מיהודי המקום, הרשומים בין בעלי נכס-דלא-ניידי, היה איתן ביותר.⁸

מיפנה ביחס האוכלוסיה הנוצרית ליהודי ואלמאסידה אירע בשנת 1483. איננו יודעים אם מיפנה זה קשור בקו האנטי-יהודי שנקטה האינקוויזיציה באותה שנה כלפי יהודי אנדלוסיה. על גירוש אנדלוסיה, שאירע אז, למדים אנו בעיקר מצו הגירוש של יהודי ספרד שיצא כ-31 במארס 1492,⁹ והוא קשור בכוונת האינקוויזיציה לפתור את בעיית האנוסים שבשם על-ידי ניתוקם מאחיהם היהודים. בלחץ האינקוויזיציה אסר פרנאנדו, כ-15 בדצמבר 1484, על ישיבת יהודים בעיירה סליה (Cella) הסמוכה לטרואל. היהודים שבאו לשם, להסדרת ענייניהם, נתחייבו בנשיאת הסימן היהודי.¹⁰ האינקוויזיציה אף ציוותה על גירוש היהודים משם וניתנה להם ארכה של שלושה חודשים ליציאתם. גם יהודי סאראגוסה ואלבארסין נצטוו לצאת מערים אלה כ-12 במאי 1486, אך פרנאנדו פנה אל טורקמאדה כ-22 ביולי וביקשו לתת ארכה ליהודי ערים אלה לתקופה של שישה חודשים.¹¹ צו גירוש זה לא יצא אל הפועל ונראים הדברים שכבר אז גמור ומוחלט היה עם המלכים הקאטוליים דבר גירושם של היהודים, אלא שמסיבות פנימיות ובגין מלחמת גראנאדה היה הכתר מעוניין בהרגעת רוחות. יש אפוא לקשור את ההגבלות על יהודי ואלמאסידה ואת גירושם משם, בקו הכללי שנקט הכתר ובעמדתו בשאלה היהודית ולבחון את מאורעות השנים הללו לאור קו זה. ברי שגישת הכתר היתה מקובלת על אדוניה של ואלמאסידה, הקונדיסטאבלי של קאסטיליה, פדרו פרנאנדיס די וילאסקו (Velasco), הקונדי די הארו (Haro).

נעיין עתה בהשתלשלות המאורעות. בשנת 1483 החליטה מועצת העיירה ואלמאסידה לאסור על נישואין בין יהודי או יהודיה שאינם תושבי העיר ליהודי או יהודיה מתושבי העיר, כדי למנוע מן הראשונים אפשרות להשתקע בעירם. אין לדעת אם צו זה קשור באיסור שיצא בשנת 1482 בגיפוסקואה שאסר על יהודים להתחתן ולהתיישב שם, כפי שכתב הרנאנדו דיל פולגאר, מזכיר המלכה איזבל, באיגרתו אל הקארדינאל פדרו גונסאליס די מנדוסה,

7 רודריגס היררו (לעיל, הערה 4), עמ' 21 — 177, במיוחד עיין עמ' 177; קנטירה (לעיל, הערה 1), עמ' 309 — 310. קנטירה מביא שמות של שמונה עשר ראשי-בתי-אב. ההפרש במספר נובע ככל הנראה מן העובדה שלא לכל אחד מהם היו נכס-דלא-ניידי. שומת הנכסים של תושבי העיירה היתה 14,235,345 מרבדי וההיטל לצרכי המלחמה היה חמישית משווי הנכסים — 2,841,069 מרבדי.

8 לחיזור זה עיין להלן, עמ' 45, 48 ובנספח.

9 עיין: בער (לעיל, הערה 3), 2, עמ' 404 — 408; P. León Tello, *los Judíos de Avila*, Avila 1963, pp. 91—95.

10 כידוע החל מושב בית-הדין של טרואל בסליה כ-16 ביוני 1484 והסתיים כ-25 במארס 1485; עיין בער, (לעיל, הערה 3), 1, עמ' 911 — 912.

11 עיין: בער, שם, עמ' 912 — 913.

ארכיגמונה של סביליה¹². קנטיריה שיער שמא עירבב הרנאנדו דיל פולגאר, על שום שלא היה בקי בגיאוגרפיה של חבל ארץ זה, את האיסור שהוציאה מועצת ואלמאסידה עם הצו שייחס אותו לגיפוסקואה¹³. אך לכל הדעות יש לראות את הצו של מועצת ואלמאסידה כביטוי לקו עצמאי ביחס ליהודים, קו שלא הביא בחשבון את יחס הכתר לבעיה היהודית בכלל. מועצת העיירה אף קבעה קנס לטובתה בסך של 30,000 מרבדי על אלה שיעברו על הצו¹⁴. בינואר 1486 נתכנסו חברי החבורה (Cofradia) שעל שם 'מריה הקדושה של חודש אבגוסט' (Santa María del mes de Agosto) ועימם חברי חבורות אחרות (ששמם לא פורט); סיבת כינוסם היתה היותם בלתי-מרוצים מן המצב. הם החליטו שעל היהודים לצאת מן העיירה ושאין הם רוצים ששום יהודי יחיה ויגור בה¹⁵. 'צו זה ניתן על-מנת לגרום נזק ליהודי המקום, לפגוע בהם, לפוצעם, או להורגם, או לתפוס את נכסיהם, דבר שלא יכלו לעשות לפי החוק'¹⁶.

בהתאם לקו שהיה אמון עליו, ציווה הכתר על ביטולו של הגירוש מוואלמאסידה והוא נטל תחת חסותו את הקהילה, את היהודים (la dicha aljama e judios) ואת רכושם. הכתר ציווה על הכרזת הצו ב'כיכרות ובשווקים ובמקומות אחרים שרגילים להכריז בהם'¹⁷. הקנס שהוטל על העוברים על איסור הגירוש היה 10,000 מרבדי לקופת אוצר המלכות. על הצו, שניתן ב-1 במארס 1486, חתום היה פדרו פרנאנדיס די וילאסקו, הקונדיסטאבלי של קאסטיליה, בתוקף סמכות שניתנה לו מאת המלך והמלכה ובדעה אחת עם מועצת המלכות, כרשום בסיפא של המסמך.

ב-2 במארס 1486, טרם שדבר ביטול הצו נודע ברבים, הופיע דון אהרן (don Haron), מורשה מטעם יהודי העיר, לפני מועצת הארץ בגרניקה (juntas generales de Guernica), כדי לטעון נגד החלטת מועצת ואלמאסידה. ידו של המורשה היתה על התחונה, דבר

12 עיין: F. Cantera Burgos, 'Fernando de Pulgar y los conversos', *Sefarad* 4 (1944). pp. 279s., 301 n. 2

13 עי' פ' קנטיריה (לעיל, הערה 1), עמ' 270.

14 איזכור הצו במסמך משנת 1486 המצוי בסימאנקאס, עיין: A. Prieto-Mª A. Mendoza—C. Alvarez, *Registro General del Sello*, 4, Valladolid 1956 (להלן RGS, 4), No. 2483 ה-1 במארס 1486. רודריגס הרירו (לעיל, הערה 4), עמ' 17, פירסם קטע ממנו.

15 '... E que desto non contentos podia aver treynta dias poco mas o menos que los cofradias e confrades de Santa María de Agosto e de otras ciertas bocaçiones de la dicha villa se juntaron, a asy juntos syn temor de Dios e de nuestro e de las penas en tal caso estableçidas con grande escandalo e alboroto vinieron todos contra ellos e les mandaran que luego saliesen todos de la dicha villa de Balmaseda que non querian que judio ninguno biuiese nin morase en ella' (RGS, 4, No. 2483)

16 '... a fyn de los fatygar e faser mal e daño e faser gastar, procuraran e intentaran de les ferir o matar o lisiar o prender o embargar sus personas e bienes, nin lo pudiendo nin deuiendo faser de derecho (שם)

17 '...E fagades asy apregonar publicamente por las plaças e mercados e otros logares acostunbrados destas dichas çibdades a villas e logares e de cada vna dellas por pregon' (שם)

הגירוש אושר במועצת הארץ, והיהודים נתחייבו לצאת מחבל ארץ ויסקאיה¹⁸. באותו מעמד הציגו נציגי ואלמאסידה – סנצ'ו די וילאסקו ופדרו די פאנדו (Pando), לפני אורטיס די גוין (Ortiz de Goin) וחואן אורטיס די לוסירגה (de Lucerga) מסמך חתום בידי האלקלדי פדרו די טירירוס (Terreros) כי היהודים מוכנים לצאת מרצונם מוואלמאסידה וכי הם נתחייבו שלא לפנות בחביעה אל העיר נגד המועצה, 'על מנת שלא ייוודעו ברכים מעשי החזירות שלהם'¹⁹.

איסור הכתר הוכרז בוואלמאסידה באפריל 1486. אך על אף האיסור קמו תושבי העיירה בנשק על היהודים וגירשום. בעליל יוצא שיהודי העיירה לא מיהרו לקיים את צו המועצה והכרעת מועצת הארץ. היהודים שגורשו על-ידי תושבי העיירה הושבעו שלא להתלונן לפני הכתר²⁰. המגורשים נשארו בשדות בסביבת ואלמאסידה וחלקם, או רובם, עבר ככל הנראה לעיירה הסמוכה – ויליאסאנה די מנה (Villasana de Mena), ומשם פנו חרף שבעותם בתלונה אל הכתר. נציג היהודים שב ונשבע בשבועה היהודית²¹, שאין פנייתם פניית זדון, וטענתם היא טענת אמת. במסמך זה הואשמו אחד-עשר איש, ללא ספק חברי מועצת העיר, כאשר החשובים ביניהם הם נאמני מועצת העיר סנצ'ו די וילאסקו וחואן מרטינס די סומאלאבי (Çumalabe)²². כל חברי המועצה זומנו להופיע לפני הכתר תוך שלושים יום,

18 עי' רודריגס הרירו (לעיל, הערה 4), עמ' 6.

19 ...'que habiendo los judios convenido en hacer cuanto los señores del Concejo les habian pedido, porque non se publicaren sus porquerias, que si el procurador que en la junta tuviesen conviniera en lo mismo y lo pidiese con poder de todos ellos y a vista y cousejo de letrados, desistiendo y apartandose para siempre de la vecindad y vivienda de la villa de Valmaseda y de todos los villas sel Condado, aun quando el Rey y Reyna les hiciesen merced de ello, no leyeran ninguna pesquisa ni parte de ella, mientras que todos estaban conformes en irse y no era menester publicar cosas que eran más de verguenza que de honor y provecho'.

עיין רודריגס הרירו, שם, עמ' 18. ואין כל צורך שניכנס לביורור טענות מועצת העיירה. מועצת הארץ אישרה באותו מעמד הוצאות בסך של 3,600 מרבדי למורשה כשכר טרחה וכן 50 מרבדי הוצאות יומיות. ההכרעה אושרה מחדש ליד ה'אילן של גרניקה' (Arbol de Guernica) ב-7 במארס 1486.

20 ..'e que diz que non enbargante que la dicha nuestra carta fuera notificada e apregonada en esta dicha villa de Valmaseda en vn dia de mes de abril deste año que estamos de ochenta e seys, diz que vosotros e otros que con vosotros traxistes syn temor de Dyos e nuestro e de la justia e las penas en tal caso establecidos vos mobistes todos con grande escandalo e alboroto e veniarades contra la dicha aljama e judios della e todos armados de diversos armas de fusil de fierro e que por fuerça dellas los sacades e fesierades salir de sus casas e desta dicha villa, e que le fesystes jurar que non se veniensen a quexar de vosotros'(RGS, 4, No. 2912, fol. 204ñ 12 de Mayo de 1486)

21 נוסח השבועה בא במסמך: ... 'que jurava e juro al criador bibo y verdadero que fizo el cjelo e la tierra e al mar e las arenas על נוסח השבועה, עיין: ח' ביינארט, אנוסים בדין האינקוויזיציה, תל-אביב תשכ"ז, מפתח; וכן: H. Beinart, 'A Judaizing Movement in the Order of San Jerónimo in Castille', *Scripta Hierosolymitana* 7 (1961), p. 177 n. 58

22 השמות האחרים הנזכרים הם: פדרו סנצ'יס די טורירוס; חואן מאצ'ון; דיאגו די אבנדאניו (Avendaño); חואן די אבדו; רודריגו די האידו (Haedo); לופי סנצ'יס די מריאנה; מרטיין ירו (Yerro); דיאגו אורטיס

כדי להשיב על תביעת היהודים המגורשים וקהילת ואלמאסידה²³. אם לא יופיעו ייערך הדיון בתביעה שלא בנוכחותם. תאריך הצו — 12 במאי 1486 ; אולם איננו יודעים אם אכן ענו המוזמנים לתביעת הכתר.

תימוכין מיוחדים במינם למה שנתרחש באותם ימים בוואלמאסידה נמצא במכתבו של אברהם סניור לקונדיסטאבלי של קאסטיליה, הקונדי די הארו. אברהם סניור כתב אליו מסיגוביה ב־16 במאי 1486. במכתבו ביטא לא רק את כאבם של מגורשי ואלמאסידה כי אם גם את כאבם של כל המגורשים על-ידי שליחי האינקוויזיציה ממקומות יישוביהם באותם ימים²⁴. פנייתו של אברהם סניור אל הקונדיסטאבלי של קאסטיליה מלמדת על דאגתו האישית והודעזעותו מן המתרחש עם היהודים במדינה. הזדהותו עם המגורשים היא מלאה בכל סבלותיהם. אברהם סניור היה באותם ימים בשיא מעמדו כ'רב החצר' ושופט ערעורים עליון ליהודי קאסטיליה. הוא היה החוכר הראשי של מיסי המלכות, גזכר ההרמאנדאד הקדושה ומי שהיה אחראי על חלוקת מיסי היהודים וגבייתם במלכות. וראוי אפוא המכתב שיובא ככתבו וכלשונו²⁵:

Y lustre e muy manifico Señor	אדון נעלה ונכבד,
Ya sabe V. S. este caso de los	הן יודע הוד מעלתו בעניין
judios de Valmaseda en que vuestra	יהודי ואלמאסידה, אשר לפתרונו
señora ha mandando proueer y los de la	ציוותה גברתו [=רעייתו].
villa non ha obedesçido los mandamientos	ותושבי העיירה לא צייתו
de V. S. y porque seria casa de mal	לצויו הוד מעלתו, ודבר זה
euxemplo para en otras partes,	ישמש דוגמא רעה לאזורים
humilmente suplico a V. S. lo mande	אחרים. בהכנעה רבה מפציר אני
remediar, que ya vee quanto seria	בהוד מעלתו שיצווה לתקן
destruyçion de todos si esto pasase	[זאת]. שכן רואה הוא עד כמה יהא
y si los ynquisidores nos echan del	זה הרס לכולם, אם דבר זה
Andalusia y de todos las partes de	יוצא אל הפועל. ואם
aquella comarca y a los de las	האינקוויזטורים מגרשים

די אוצ'ארה וחואן די בוליבר. כמה מאישים אלה רכשו נכסי דלא ניידים של המגורשים. עיין להלן בנספח על רכוש המגורשים. מסמך הרכישה הוא מן ה־15 בנובמבר 1487, עיין: רודריגס הריירו (לעיל, הערה 4), עמ' 24 ואילך.

23 לאחר שנמנו בצו הזימון שמות המוזמנים שבו ונמנו: פדרו סנצ'ס טורירוס, חואן מאצ'ון, פדרו די סומאלאבי וסנצ'ו די וילאסקו; הם אפוא ראשי החבורה.

24 המכתב מצוי בארכיון סימאנקאס וסימנו 63, Estado 2. הוא רואה כאן אור לראשונה.

25 מאחורי המסמך: Canciller. Sin data. Judios. Al yllustre e muy magnifico señor, el señor condestable de Castilla etc [E 2, 63 מספור מאוחר לזמן המסמך]

montañas se diese lugar que nos
echasen destas partes, avriamos de
quedar en el elemento del ayre como
el campo de Mahomad, y tambien a
esto non daran lugar los mores.
Nuestro señor el yllustre et muy
magnifico estado de V. S. propere.

De Segovia XII de Mayo.

Seruidor de V. S. que sus
magnificas manos besa

(—) Abrahen

אותנו מכל חלקי אנדאלוסיה וכל
אותו איזור ויינתן מקום [לגירוש]
מן האיזור ההררי, נשאר תלויים
באוור, כמו במחנהו של מוחמד²⁶,
וגם לכך לא יתנו המאורים [מקום].
הוד מעלתו והוד רוממותו יעלה
וישגשג.

מסיגוביה ב-16 במאי [1486]

עבדו של הוד מעלתו
הנושק לידי הנעלות

(—) אברהם

הדעת נותנת שפנייתו של אברהם סניור נעשתה מיוזמתו ובידיעה ברורה שדרושה התערבותו האישית אצל הקונדיסטאבלי של קאסטיליה, הקונדי די הארו, כדי שיפעל למען יהודי ואלמאסידה, שהיה אדוניה. אין בידינו כל סימן שיהודי ואלמאסידה פנו אליו וביקשו את התערבותו למענם. בעליל יוצאת תחושת אחריות, שהיתה מצויה אצלו באותם ימים, לגורלם של יהודי המלכות, אף על שום היותו מעורב בענייניה ומקורב אצל ראשיה. כן מסתבר שפעל אצל המלכים הקאטוליים למען החזרתם של יהודי ואלמאסידה למקומם. ההצלחה האירה לו פנים בהתערבותו זו; ומה גם שפנייתו מצאה אוזן קשבת באשר עלתה בקנה אחד עם הקו שבו דגלו המלכים הקאטוליים כבעיות פנים של המלכות ככשאלת היהודים: רצונם להיות הקובעים הבלעדיים בפוליטיקה זו. אלא שכפי שייראה להלן הסכימו המלכים לגירוש מוואלמאסידה כדבר שבדיעבד.

ב-20 בפברואר 1487 כתבו המלכים הקאטוליים אל הליסנסידאו גארסיה לופס די צ'ינצ'יליה, חבר מועצת המלכות, שיטפל בפנייתם של שם טוב די רואגו (Ruego) תושב ויליאסנה, יעקב די רואגו קרובו (primo), אבי ביחאראנו (Bejarano), יוסי אבן סיקא (Seça או Seca), חיים (Ayn) קובו, דוניה סולורו, ר' חיים (Ayn) קובו, מאיסטרי אברהם ושאר היהודים הנלווים אליהם (sus consortes), תושבי ויליאסנה, בעניין גירושם מוואלמאסידה והאיום על חייהם מצד אותם חברי המועצה שנהגו בהם ביד קשה²⁷. הם ביקשו שיוחזר להם רכושם ויכוסו הנזקים שנגרמו להם באובדנו. גארסיה לופס די צ'ינצ'יליה נצטווה לזמן את הצדדים כדי לשמוע את טיעוניהם ולהוציא את הכרעתו בצדק אל הפועל. אלא שב-22 ביוני אותה שנה הגיעה מועצת ואלמאסידה לידי הסדר עם היהודים

26 ודאי נתכוון לומר שגם באיזור שלטון המאורים בגראנאדה לא יהיה מקום ליהודים, משמע — אין לאן ללכת.

27 המסמך רשום: A. Prieto — C. Alvarez, *Registro General del Sello*, 5, Valladolid 1958, No. 134, fol. 47. הציגו ניתוח בטורדסיליאס על דעת הקונדיסטאבלי של קאסטיליה דון פדרו רודריגס די וילאסקו.

שגרו בה וגורשו ממנה בדבר נכסיהם. בשם העיר ניהלו את המו"מ אותו סנצ'ו די וילאסקו²⁸ ועימו לופי די מרקנה (Marquena) כמורשי 'המועצה, האלקלדים, הנאמנים, הרחידורים, החוראדוס (jurados), האסקודרוס והאנשים הטובים'. מצד היהודים הופיעו שני מורשים: ר' שמואל ושם טוב די רואגו²⁹, כנציגיהם של היהודים שהיו צריכים לגור ולשבת (bebyre morar) בוואלמאסידה. שם טוב די רואגו נתחייב ברכושו כערב להוציא אל הפועל את ההסכם שיגיעו אליו. והנה הוסכם שכולם קיבלו עליהם מרצון לצאת מוואלמאסידה ולא לשוב אליה לעולם ועד, תוך ויתור על כל זכות וטיעון נגד העיירה והמועצה שלה³⁰. אותו שם טוב די רואגו נתחייב 'בערבות כל נכסיהם של היהודים שלא לפעול נגד ההכרעות והצווים וההסדר הזה'³¹. סנצ'ו די וילאסקו ולופי די מרקנה נתחייבו בשם העיירה להסתלק מכל תביעה ותלונה שהיא נגד היהודים והקהילה (judios y aljama). הן אורחיות והן פליליות. ונראה לנו שמדובר כאן ברכוש הפרטי של כל יחיד, וברכוש הציבורי של הקהילה. עם זאת נתחייבו הללו לקנות את רכושם ועסקיהם של היהודים ולשלם בעדם את המחיר ששני שמאים מכל צד יקבעו בעד הנכסים הללו³². התשלומים תמורת הרכוש ישולמו במועדים קבועים שיוסכם עליהם, והצדדים נתחייבו לסיים את עבודתם מיום פירסום ההסכם עד לראשון במאס 1488³³. השמאים הם שיקבעו את סדרי התשלום. עוד נתחייבו הנציגים הללו לשלוח תוך מאה יום הודעה לכתר, לשופטים ולאואידורים (Oydores), אשר לפניהם תלויים ועומדים משפטים בעניין הרכוש הנ"ל, את פרטי ההסדר שהגיעו אליו עם יהודי ואלמאסידה. אף נציגי היהודים יפנו לכתר ולרשויות הנ"ל באותו עניין. נכסי היהודים

28 ראה: הערות 22, 23, לעיל; הייתכן להניח שסנצ'ו די וילאסקו היה קרובו של הקונדסטאבלי של קאסטיליה דון פדרו פרנאנדיס די וילאסקו?

29 למסמך עיין רודריגס הרירו (לעיל, הערה 4), עמ' 255 – 256. שם טוב די רואגו הופיע משמם של קרובו יעקב די רואגו; שמואל קסטליאנו (Castellano); יוסי אבן סיקא (Abenseca); סוויליאנו (Sevillano); דיל רוחו (del Roxo); דונסה פאר' (Donça Fary); מאיסטרי אברהם; רוניה סולורו (Solero), אלמנה; חיים קובר (Hayn Cobo); בנו של מאיסטרי ששון (Saçon) וכל שאר היהודים והקהילה.

30 '... de nuestra propia e libre e agradable voluntad nos apartamos e partimos de la dicha morada e besindad de la dicha billa para agora e para syempre jamas. E nos partymos e quitamos e renunçiamos toda la avto e derecho que tenemos e nos pertenesçe e conpete contra la dicha villa e conçejo de Balmaseda', (עמ' 256),

31 '...E yo el dicho Santo en nonbre de todos los otros dichos judios que solian morar en la dicha billa con todos nuestros bienes, muebles e rayses que nos, ni otros por nos, ni por ellos, ni por otro alguno dellos agora, no en tiempo del mundo non queremos ni vernemos contra las dichas sentençias e escripturas ni contra esta dicha yguala e convenencia' (שם)

32 מועצת ואלמאסידה בחרה כשמאים את פדרו די סומאלאבי ואת פרנאנדי סנצ'ס די מנדוסה. ר' שמואל בחר את לופי אבאד די טראס לוס הירוס (Lope Abad de Tras los Heros), תושב Arsenales; שם טוב רואגו בחר כשמאי את רואי סנצ'ס די טראמבאס אגואס (Trambas Aguas). הותר לשמאים לבחור לעצמם ממלאי מקום.

33 סוכם שאם הצדדים לא יגיעו לכלל הסדר יוכלו לפנות לצד שלישי להכרעה ביניהם.

Caminera

San Pava

Archivo General
de Simancas.

Indig.

Al Illmo. Sr. D. Juan de Palafox y Mendoza
Obispo de Puebla de los Rios
E 2
63.

גב המכתב ומענו

ימכרו במכירה פומבית. היהודים ויתרו עם חתימת ההסכם על כל זכות שהיתה להם מאת הכתר לבוא ולסחור בוואלמאסידה בימי שוק וירידים; שום יהודי לא יאסר על חובות שהשאיר בוואלמאסידה אלא אם כן החובות הם לכתר. ב-14 באוגוסט 1487 הופיעו הצדדים בפני הנוטריון חואן סנצ'יס די גואדארמינו (Guadarmino) והודיעו על ההוצאה לפועל של ההסכם; באותו מעמד אף הוכרז שהוא שריר וקיים³⁴.

לכאורה נראה הסדר נכסים ויציאה זה כמניח את הדעת. לא היה בהסדר זה אותו לחץ של זמן כפי שנמצא בצו הגירוש הכללי של שנת 1492; מה גם שכאן ניתנה אפשרות ליהודי ואלמאסידה, שלא נותרו מבתיהם לשעבר, לטפל בנכסיהם ולמוכרם כראות עיניהם. אלא שלפרשת גירושם ומכירת נכסיהם של יהודי ואלמאסידה היה עוד המשך. ב-4 בדצמבר 1488 כתבו המלכים הקאטוליים אל מועצת ואלמאסידה והודיעו לה שהם התירו ליהודים לחזור לעיר³⁵. כמורשה מטעם יהודי ואלמאסידה הופיע לפני הכתר ר' אברהם נחארה (Najara) וטען שגירוש היהודים משם נעשה בלא רשות מאת הכתר³⁶, וזאת על-אף העובדה שהיהודים ישבו בעיירה זו למעלה ממאה שנה והם בעלי רכוש ונכסים בה. והנה, חרף העובדה שצו הגירוש יצא בניגוד לקו שנקט הכתר במדיניותו כלפי היהודים, ניתנה למועצת העיירה רשות לערער על היתר שיבת היהודים. אך לשם כך נצטווה מורשה מטעמה להופיע תוך עשרים יום לפני הכתר³⁷. שבועיים לאחר מתן צו זה, ב-19 בדצמבר 1488, נפלה הכרעה לטובת היהודים: המלכים הקאטוליים הוציאו שטר מגן וחסות ליהודים שביקשו לשוב לוואלמאסידה³⁸. מן הראוי לומר שצו זה נזקק לביטוי לשון שציין את 'ההרס שבא להם ליהודי ואלמאסידה שגורשו מבתיהם וההולכים אבודים'³⁹. נראה לנו שיש לקשור מטבע לשון זו, בלשון פנייתו של אברהם סניור אל הקונדיסטאבלי של קאסטיליה, הקונדי די הארו, בשעה שפנה למען יהודי ואלמאסידה בשנת 1486. בשטר החסות והמגן נאסר לפגוע ביהודים וברכושם והמועצה נתחייבה להכריז בפומבי, בשווקים ובכיכרות העיירה על דבר ההגנה והחסות שניתנו ליהודים שהלכו ושובו אל בתיהם⁴⁰.

איננו יודעים כמה יהודים שבו לוואלמאסידה ושטר חסות ומגן זה בידיהם. והשאלה בעינה עומדת אם בכלל שבו היהודים לעיר. שוב חייבים אנו לציין כאן את פעלו של שם טוב די רואגו, שיש לראותו כראש וראשון ללוחמים למען שיבתם של היהודים לוואלמאסידה.

34 הכריז על כך השופט־אורדינאריס פרו סנצ'יס די אהידו (Ahedo). עם ההכרזה נתבטלו כל התביעות אהרדי.

35 לסימול המסמך עיין RGS, 5, No. 4340, fol. 119. המסמך נתפרסם על-ידי סוארס פרנאנדיס, (לעיל, הערה 6), עמ' 312 — 313. הוא השמיט חלק ניכר מן הסיפא של המסמך.

36 'syn nuestra licencia e mandado' ... (שם)

37 ההופעה כנראה בווליאדוליד, העיר הראשה במלכות.

38 סימול הצו RGS, 5, No. 4433, fol. 159. נתפרסם בשלמות: עיין סוארס פרנאנדיס (לעיל, הערה 6), עמ' 313 — 315.

39 'Sobre lo qual andaban perdidos por mal cabo echados de sus casas' ... (שם)

40 העונש שהוטל על העובר על שטר החסות והמגן היה חרמת רכושו והעמדתו למשפט פלילי ואזרחי כאחד.

נראה שאיש זה, שהיה עתיר נכסים, היה דוברם של יהודי המקום; ודאי שגם הרכוש שהשאיר אחריו שם הביאו להילחם עליו. ממסמך, שצויו לתת המלכים הקאטוליים כ-3 ביוני 1489 יוצאים פרטי ההסדר שהגיעו אליו שם טוב רואגו וכמה יהודים מוואלמאסידה שישבו בויליאסאנה עם ראשיה של ואלמאסידה בעניין רכושם בעיירה⁴¹. נמצאנו למדים שלא שולמה לשם טוב רואגו ההתחייבות שניתנה לו על רכושו⁴². הוא הדין ביחס לרכוש קרובו — יעקב די רואגו. הכתר ציווה, על דעת הקונדיסטאבלי של קאסטיליה, הקונדי די הארו ואלונסו די קינטאניליה, רואה החשבונות הראשי של המלכות, לברר ולתקן מעוות זה. אם תוקן — איננו יודעים. עד כאן מגיעות הידיעות העולות מן המסמכים הקשורים במגורשיה של עיירה זו.

תיאור הדברים שהועלה לעיל על תהפוכות גורלו של יישוב יהודי אחד בארץ הבאסקים מלמדנו עד כמה גדול היה רצונם של תושבי האזור לפתור לעצמם את שאלת ישיבתם של יהודים ביניהם. נראה לנו שאין להטיל ספק בהשפעת נסיונותיה של האינקוויזיציה ללכת בדרך זו במקומות אחרים; זאת, אף-על-פי שעדיין היתה זו רחוקה מלפרוש את רשת פעולותיה בחלק זה של צפון המדינה, ועל אף רצונו של הכתר ליצור בציבור היהודי תחושה שהוא עומד לצידו. ראשיה של עיירה זו הקדימו, איפוא, להבין ולחוש ברוח שנשבה בחצר המלכות על עתיד גורלם של היהודים. ואם בתחילה התנגד הכתר לדרכם העצמאית של אישים ומקומות יישוב שנטלו לידיהם יוזמה בשאלה היהודית, בסופו של דבר, קיבל בדיעבד דרך זו. הסדר העברת הרכוש לידיים נוצריות היה בכוחו להיות אות מבשר לבאות, אך ספק הוא אם יהודי ספרד חשו בכך.

41 לסימול המסמך, A. Prieto—C. Alvarez, *Registro General del Sello*, 6, Valladolid 1959, No. 1728, fol. 128

42 שווי הרכוש היה 88,000 מרבדי. מסכום זה נתחייבו לשלם לו מדי שנה במשך חמש שנים סך של 17,600 מרבדי. תשלום ראשון צריכים היו לשלם לו ב-22 בפברואר 1489, אך על חשבון זה שולמו לו 4,000 מרבדי בלבד. כן סרכו לשלם לו סך של 11,000 מרבדי בעד בית שהיה לו בוואלמאסידה (אף סכום זה הוסדר שישולם לו בחמישה תשלומים; ואפילו תשלום ראשון לא שולם לו).

נספח

רכוש יהודי ואלמאסידה ואמצעי קיומם

רודריגס הרירו פירסם רשימת אינוונטאר של רכוש תושבי ואלמאסידה⁴³. רשימה זו נערכה לצורך מיסוי למען המלחמה בגראנאדה. כבר צויין לעיל⁴⁴, שוואלמאסידה נתבעה לשלם סך 2,841,069 מרבדי בשנת 1487. סכום זה היה חמישית מערך הרכוש, שנאמד ב-14,235,345 מרבדי. לא נערך רישום של נכסי הכנסייה, הכמורה, בתי-חולים ומנזרים. לפי הערכת הרכוש שבידי היהודים שגורשו בשנת 1486 הגיע ערך נכסיהם לסך של 34,685 מרבדי. ברשימת נכסי היהודים שנמכרו לתושבי העיירה נמצא כבעלים אחד-עשר ראשי-בתי-אב. הערכה זו נראית כנמוכה מאוד, כפי שניתן ללמוד במבט ראשון; ודיינו אם נזכיר כאן את טיעונו של שם טוב די רואגו בשנת 1489, ששווי רכושו הגיע ל-88,000 מרבדי ועוד היה לו בית ששווי היה 11,000 מרבדי⁴⁵.

רשימת רוכשי הרכוש היהודי מלמדת לידי מי עברו בתיהם של היהודים ושאר נכסי-דלא-ניידי שלהם. טורביני די בלייסטרו (Ballestero) קנה את ביתו של אהרן שנמצא ברחוב הישן (Calle vieja); חואן מרטינס די סומאלאבי קנה את ביתו של דון סלומון שנמצא בנחל (en el arroyo); דיאגו די אלאגרה קנה שלושת רבעי בית של אבן סיקה⁴⁶; אוצ'ואה די קמפוס קנה כרם שהיה שייך לשם טוב די רואגו ונמצא במקום הקרוי pellejera; חואן סאינס די לוס ליאמוס (Saenz de los Llamos) קנה כרם שהיה שייך לרבי ונמצא ב-Banares; דיאגו לופס די אראס קנה בית של ר' שמואל, שהיה ב'רחוב הישן' (Calle vieja); חואן די ארלה (Arla) קנה שליש כרם ברחוב של שם טוב; חואן די גרניקה, נגר, קנה מחצית בית ומגרש שהיו שייכים לר' שמואל; פדרו די סאבוגאל קנה חמישה מגרשים שהיו של ר' שמואל ב'רחוב הישן'; חואן די מנה, הצעיר (el mozo) קנה בתים שבהם גרו ב'רחוב הישן' ושהיו של משפחת Medines; אנדריס די מנה קנה בתים של מאיסטרי אברהם ב'רחוב

43 עיין לעיל הערות 1, 4.

44 עיין לעיל, הערה 7.

45 עי' לעיל הערה 42. במסמך משנת 1487 רשומה מחצית בית שהיה שייך לו בשווי של 1,400 מרבדי. כן רשום מגדל (torre) שהיה שייך לו ומחצית גינה בשווי של 6,000 מרבדי; כרם וגינת פרי של תפוחים וערמונים ערכם היה 5,000 מרבדי. אותו שם טוב רואגו היה בעלים לטחנת קמח ומגדל קטן מעל לשער העיר. ערך כל נכסיו רשום שם בסך של 14,500 מרבדי. עי' רודריגס הרירו (לעיל, הערה 4), עמ' 11.

46 הוא עסק גם בהלוואה בריבית, ועיין להלן.

הישן'; חואן קארנאסה קנה שני כרמים שהיו של ר' שמואל; חואן די טרוסיוס (Trucios) קנה שליש כרם שהיה שייך לשם טוב; חואן די מטיאנסו קנה בתים ברחוב Medio, בית שבו גר, ואותו קנה מן המועצה והיה שייך בעבר לאברהם סקו וכן את הגן שמאחורי הבית. רשימת נכסים זו מלמדת עד כמה היו יהודי ואלמאסידה תושבי קבע בעיירתם ועיקר פרנסתם של אלה היתה מן הקרקע, אותה עיבדו ככל הנראה בעזרתם של שכירים לא יהודיים, אין ספק שרכוש זה נמצא בידיהם זמן רב.

במסמך אחד המצוי בסימאנקאס נמסרים פרטים על ענייני הלוואה בריבית שעסקו בה כמה מאותם בעלי נכסים יהודים שבעיירה⁴⁷. מריה סנצ'ס די גוטאנאס (Gutanas) קבלה לפני הכתר על מצבה ועל החובות הרבים שהיא, בניה ובנותיה שקועים בהם מאז מות בעלה בשנת 1470 או 1471, מבלי יכולת להשתחרר מהם. רשימת החובות מחייבת להצביע על היקף עסקיה, שאין היא מפרטת אותם, ומה הביא אותה להזדקק להלוואות בסכומים אלה. היא לוותה מר' שמואל 3,000 מרבדי והוא נטל ממנה 8,000 מרבדי בריבית (כלומר ריבית בערך 166 אחוזים). מאבן סקה לוותה 7,000 מרבדי ונתנה לו משכונות מסוימים⁴⁸, ומשכנה אצלו גינה (huerta). הוא נטל ממנה למעלה מ-7,000 מרבדי בריבית (כלומר ערך הריבית עלה למעלה מ-100 אחוזים); שם טוב די רואגו הלווה לה 4,000 מרבדי והריבית עלתה ל-10,000 מרבדי (כלומר למעלה מ-150 אחוזים); למשה, בנו של מדינה ודוניה (שמה לא ניתן לפיענוח) נתנה כמשכון שלושה כסף⁴⁹, בשווי של 57 מרבדי.

הכתר נענה לפנייתה והסתמך על צו איסור הריבית שהוחלט עליו בקורטס של טולידו בשנת 1462⁵⁰, וציווה על הקורחידור ושופטי ואלמאסידה ומקומות אחרים (שלא פורטו) לטפל בעניינה בהתאם להחלטת הקורטס. על היהודי המלווה להישבע על גובה ההלוואה; רק הלוואה זו תוחזר לו. שום יהודי או יהודיה לא יטלו שבועה מנוצרי או נוצריה על גובה החוב⁵¹, לא ישיג פסק-דין משום נוצרי על כך ולא יטול משכון. מי שיעבור על כך יאבד את כספי החוב, מחצית רכושו תוחרם לטובת אוצר המלכות, ויהיה עליו לשלם סך 10,000 מרבדי קנס לאוצר. אף הנוטריון שיערוך שטר חוב כזה מחצית רכושו תוחרם לאוצר.

ייתכן ואין יהודים אלה בודדים בעיסוקם זה, אף-על-פי שמסתבר שהיו נזכרים במסמך בצורה מכלילה. ברם אין זה עיסוקם היחיד; הם בעלי מקרקעין בעיירה, בעלי כרמים ובוודאי אף שבהמות היו להם. הם היו מעורים מאוד בחייה של העיירה, ועסקים רבים להם עם האוכלוסיה הנוצרית. מסתבר איפוא כי אמצעי קיומם של יהודי עיירה זו מגוונים היו ומצבם הכלכלי קודם לעקירתם, איתן.

47 לסימול המסמך עיין: A. Prieto—Mª A. Mendoza—C. Alvarez—A. Represa, *Registro General*: 21 באוקטובר 1483. *del Sello*, 3, Valladolid 1953, No. 1544, fol. 253.

Ciertas ropas 48

tres piezas de plata 49

הצו נמצא כולו במסמך שניתן לה על פנייתה. 50

כלומר, שאליו תצורף הריבית. 51